

ზაზა ქარჩავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ანტიკური ისტორიის საკითხები საბჭოთა პერიოდის სასკოლო სახელმძღვანელოებში

საკვანძო სიტყვები: ძველი საბერძნეთი, ძველი რომი, საბჭოთა ისტორიოგრაფია, სასკოლო სახელმძღვანელოები.

სტატიის ძირითად საკვლევ თემას წარმოადგენს ანტიკური ისტორიის საკითხები საბჭოთა პერიოდის სასკოლო სახელმძღვანელოებში. სტატიაში განხილულია საბჭოთა პერიოდში გამოცემული ის ყველა სასკოლო სახელმძღვანელო, რომელიც ძველი საბერძნეთისა და რომის ისტორიას შეეხებოდა. ნაშრომში დასმული ძირითადი პრობლემა დაკავშირებულია შემდეგ საკითხთან, კერძოდ, როგორ აისახებოდა საბჭოთა სამეცნიერო საზოგადოებაზე ტოტალიტარულ სახელმწიფოში გაბატონებული ერთი მარქსისტული თეორია და მისი ლენინურ-სტალინური ვარიანტები და რა გავლენას ახდენდა საბჭოთა კონიუნქტურა ისეთ დამორეზულ ეპოქაზეც კი, როგორც ანტიკური ქვეყნების ისტორია.

ნაშრომისათვის მთავარ საისტორიო წყაროს წარმოადგენს სახელმძღვანელო, შესაბამისად, გამოყენებული გვაქვს ისტორიოგრაფიული კვლევა-ძიებისათვის დამახასიათებელი კვლევის მეთოდები. მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, ნაშრომი ეფუძ-

ნება ისტორიული შემეცნების მეთოდს, რაც შესაძლებლობას იძლევა, დინამიკაში მივაღწევნოთ თვალი საკითხის განვითარებას. სტატიაში დეტალურად არის განხილული სახელმძღვანელოების ყველა ნიუანსი. მივმართეთ ჰერმენევტიკულ და დისკურსის ანალიზს, რათა გამოგვეკვეთა ის კულტურული და ისტორიული ფონი, რომელზედაც იწერებოდა განსახილველი სახელმძღვანელოები. გამოყენებული გვაქვს კომპარატივისტული კვლევის მეთოდოლოგია, რამაც საშუალება მოგვცა შედარების გზით გამოგვეკვეთა სახელმძღვანელოებს შორის არსებული ისტორიოგრაფიული სხვაობანი.

როგორც ცნობილია საბჭოთა განათლების სისტემა მკაცრად უნიფიცირებული გახლდათ და ყველა „მოკავშირე“ რესპუბლიკაში ერთი და იმავე სასწავლო პროგრამით მიმდინარეობდა ისტორიის და მათ შორის ანტიკური ქვეყნების ისტორიის სწავლებაც. სწორედ ამ მიზნით 1922 წელს საბჭოთა კავშირის დაარსებასთან ერთად გაჩნდა საერთო საკავშირო უწყება, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების განათლების სახალხო კომისარიატის სახით (განსახკომი), რომელიც მთელი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე სასწავლო პროცესსა და საგანმანათლებლო სისტემას კურირებდა. სწორედ, განათლების სახალხო კომისარიატის კოლეგიამ, 1923 წლის 16 ივნისს, გამოსცა ბრძანება, რომლის მიხედვითაც საბჭოთა სკოლებში ისტორიის სწავლება ჩანაცვლდა ახალი საგნით საზოგადოებათმეცნიერებით.¹ ახალ საგანს ისტორიასთან საერთო არაფერი ჰქონდა. „რეფორმის“ ავტორები ამტკიცებდნენ, რომ ისტორიის სწავლება სკოლებში, სოციალიზმის მშენებლობის გზაზე, მნიშვნელოვანი დაბრკოლება იქნებოდა.² დაახლოებით 10 წლის თავზე საკითხისადმი მიდგომა შეიცვალა 1934 წლის 16 მაისს გამოცემული განკარგუ-

¹ ზინოვიევი 1950, 33.

² ვარდოსანიძე, ჩიმაკაძე, ცქიტიშვილი 1999, 17.

ლებით, „სსრ კავშირის სკოლებში სამოქალაქო ისტორიის სწავლების შესახებ“, ისტორია, როგორც დამოუკიდებელი საგანი, კვლავ დაუბრუნდა საშუალო სკოლას. ისტორიის, როგორც საგნის ამოღება სასწავლო პროგრამებიდან დაბრალდა მაშინდელ განათლების სახალხო კომისარ ანატოლი ლუნაჩარსკისა და სასწავლო პროგრამების შემდგენი კომისიის ხელმძღვანელს, მიხაილ პოკროვსკის. საბჭოთა პედაგოგიკისა და ისტორიოგრაფიის მტკიცებით, ლუნაჩარსკიმ და პოკროვსკიმ სათანადოდ ვერ გაიგეს მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების ძირითადი პრინციპები. სინამდვილეში კი ლუნაჩარსკისა და პოკროვსკის მიერ გატარებული რეფორმა ნაწილი იყო იმ კამპანიისა, რომელიც საბჭოთა კავშირში 20-იან წლებში მიმდინარეობდა. 20-იანი წლები საბჭოთა კავშირში ესაა გარდამავალი ეპოქა, როდესაც მიმდინარეობს რეჟიმის განმტკიცება და ამ პერიოდში ბოლშევიკებმა ბევრი უტოპიური იდეა შეიმუშავეს. ამგვარი მკვეთრი ცვლილებების ხანასა და გარდამავალ პერიოდებში იქმნება „ახალი მომავლის“ იდეა, ხოლო „ახალი მომავალი“, როგორც ერიკ ფონერი აღნიშნავს, „...მოითხოვს ახალ წარსულს“.³ ასეთ დროს თავს იჩენს წარსულის გადახედვის ფორმა, რომელსაც ალეიდა ასმანი „აქტიურ დავიწყებას“ უწოდებს.⁴ „აქტიური დავიწყება“ გულისხმობს წარსულის მიზანმიმართულ უარყოფას. „აქტიური დავიწყების“ ერთ-ერთ ფორმად, როგორც პიერ ნორა წერს, შეიძლება მივიჩნიოთ „წარსულთან ანგარიშსწორება“.⁵ ისტორიის, როგორც საგნის ამოღება სასწავლო პროგრამებიდან, სწორედ, ამ „წარსულთან ანგარიშსწორების“ ერთ-ერთი ფორმა იყო.

1934 წლის 16 მაისის განკარგულების შემდეგ დაიწყო აქტიური მუშაობა სახელმძღვანელოების შესაქმნელად, მათ

³ Foner 2002, 77.

⁴ Assmann 2010, 97.

⁵ Hopa 2005, 391.

შორის დღის წესრიგში დადგა ძველი მსოფლიოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოს საკითხიც. ხელნაწერში შესრულებულ სახელმძღვანელოებს უნდა გასცნობოდნენ იოსებ სტალინი და ანდრეი ჟდანოვი, რომელთაც საჭიროების შემთხვევაში გარკვეული სახის კორექტირებანიც შეჰქონდათ. ცხადია, ჟდანოვისა და სტალინის მიერ შეტანილ შესწორებებს ერთადერთი მიზანი ჰქონდათ, სასკოლო სახელმძღვანელო გადაქცეულიყო პროპაგანდისტულ იარაღად. ცნობილი რუსი ისტორიკოსი ალექსანდრ მიშულინი, რომელიც ამასთანავე ძველი მსოფლიოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოს რედაქტორიც იყო, 1939 წელს ასეთ რამეს წერდა: „სახალხო განათლების სფეროში დივერსიის აღმოსაფხვრელად ბრძოლისთვის განათლების სახალხო კომისარიატის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა არის კარგი, მარქსისტული ტიპის ისტორიის სახელმძღვანელოების გამოცემა, რაც ჩვენ ქვეყანაში მძლავრი იარაღი იქნება სკოლის მოსწავლეების იდეოლოგიური და პოლიტიკური აღზრდისათვის“.⁶

ანტიკური ქვეყნების ისტორია წარმოადგენდა ძველი მსოფლიოს ისტორიის სასწავლო კურსის შემადგენელ ნაწილს, რომლის სწავლებაც V-VI კლასებში მიმდინარეობდა. საბჭოთა კავშირსა და მათ შორის საქართველოშიც, ანტიკური ქვეყნების ისტორიის სწავლებისას, დროის სხვადასხვა მონაკვეთში გამოიყენებოდა ნიკოლაი ნიკოლსკის, ალექსანდრ მიშულინის, სერგეი კოვალიოვისა და ფიოდორ კოროვკინის ავტორობით გამოცემული სახელმძღვანელოები. ამ სახელმძღვანელოთა ავტორები ცნობილი რუსი ისტორიკოსები იყვნენ და ისინი წმინდა სამეცნიერო კუთხითაც იკვლევდნენ ძველი ისტორიის საკითხებს, თუმცა მათი ნაშრომები არ ყოფილა ისეთი იდეოლოგიზებული, როგორც სასკოლო სახელმძღვანელოები. ჩვენი

⁶ Мишулин 1939, 18.

დაკვირვებით, ამას ის გარემოება განაპირობებდა, რომ სახელმძღვანელო შედარებით უფრო ფართო მოხმარებისაა და მას უფრო მძლავრი იდეოლოგიური დატვირთვა ენიჭებოდა. აღსანიშნავია, რომ სახელმძღვანელოებში ეს იდეოლოგიზაციის დონეც განსხვავებული იყო.

სანამ უშუალოდ ძირითად საკითხებზე გადავიდოდეთ, იქამდე უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი გარემოება, კერძოდ, საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ და პედაგოგიკამ ანტიკური ქვეყნების ისტორიის სწავლებას დამატებითი ფუნქციაც მოუძებნა. მათი მტკიცებით, სახელმძღვანელოები გამოყენებული უნდა ყოფილიყო მოსწავლეთა ათეისტურად აღზრდისათვის. თუ XIX საუკუნეში, ცარისტული რეჟიმის დროს, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი ბარონი ნიკოლაი ძველი ისტორიის სწავლებას ზედმეტად მიიჩნევდა, იმ მოტივით, რომ ქრისტიან ადამიანს არ სჭირდებოდა ძველი, წარმართული, ისტორიის ცოდნა,⁷ საბჭოთა რეჟიმის პირობებში, პირიქით, ძველი ისტორია გამოიყენეს მოსწავლეებში ათეიზმის გასაღვივებლად. სახელმძღვანელოებიც, სწორედ, ამ პრინციპით იქნა შემუშავებული, გარდა ამისა იქმნებოდა სპეციალური მეთოდური ლიტერატურა, რომელიც ისტორიის მასწავლებლებისათვის იყო განკუთვნილი. ამ მეთოდურ სახელმძღვანელოებში განხილული იყო ძველი აღმოსავლეთის, ძველი საბერძნეთისა და ძველი რომის ისტორიის ყველა ის საკითხი, რომელთა დამუშავებისას პედაგოგს მოსწავლეებისათვის ათეისტური მსოფლმხედველობა უნდა ჩამოეყალიბებინა. ამგვარი ლიტერატურა XX საუკუნის 80-იან წლებშიც კი გამოდიოდა, მაგალითად, სწორედ, 80-იან წლებში გამოიცა ისტორიკოსისა და პედაგოგის, ზოია ჩიმაკაძის ნაშრომი „მოსწავლეთა მეცნიერულ-ათეისტური აღზრდა ძველი მსოფლიოს ისტორიის გაკვეთილებზე“. მეთოდური ნაშრომის ავტორი

⁷ Николай 1870, 101-102.

პირდაპირ წერს, რომ ძველი ისტორიის შესწავლის შემდეგ „...ათეისტური მსოფლმხედველობა მოსწავლეთა შინაგანი რწმენა უნდა გახდეს და დაიცვას ისინი რელიგიური ბანგისაგან“.⁸ ამგვარი მეთოდური, ლიტერატურა ცხადია, მხოლოდ, პროპაგანდისტული დატვირთვისა იყო და თავისი მიზნის მისაღწევად, მეხუთე კლასის მოსწავლეებზე ემოციურ ზეწოლასაც კი უშვებდა. მეთოდური სახელმძღვანელოს ავტორი პირდაპირ ურჩევდა პედაგოგებს, მოსწავლეებისთვის მოეთხროთ ისეთი ამბები რელიგიის ისტორიიდან, რომელიც გრძნობით დონეზე განაწყობდა მოსწავლეს უარყოფითად რელიგიისადმი. ამგვარი პროპაგანდისტული მიზნების განხორციელება, ცხადია, ისტორიული სინამდვილის დამახინჯების გარეშე ნაკლებად მისაღწევია, სწორედ, ამის გამო იწყებს ზ. ჩიმაკაძე გასაოცარი რამის მტკიცებას, რომ თურმე „ძველი ბერძნული კულტურა გამსჭვავული იყო კონსერვატიული რელიგიურ-მაგიური მსოფლმხედველობით, რომელიც ხელს უშლიდა მეცნიერული ცოდნის თავისუფალ განვითარებას“.⁹ აქედანაც ნათლად ჩანს, თუ როგორ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ და როგორ აკონტროლებდნენ საბჭოთა სახელმწიფოს მესვეურები იმას, რა ეწერებოდა სასკოლო სახელმძღვანელოში.

დღეს ფართოდაა გავრცელებული შეხედულება, რომ საბჭოთა დროს ძველი ისტორიის საკითხებზე წერა მეტწილად თავისუფლად შეიძლებოდა, თუმცა ეს მოსაზრება ჩვენი აზრით სერიოზულ კორექტირებას საჭიროებს. საბჭოთა სახელმძღვანელოებში ისეთი შორეული ეპოქის ისტორიაც კი, როგორიც ანტიკური პერიოდია, მძლავრი იდეოლოგიური გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. ძველი მსოფლიოს ისტორიის საკითხებზე წერისას საბჭოთა ავტორები განსაკუთრებულად აქცენტი-

⁸ ჩიმაკაძე 1983, 29.

⁹ ჩიმაკაძე 1983, 31.

რებდნენ მონათმფლობელური წარმოების წესზე. საზოგადოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ საბერძნეთის ისტორიის საკითხებს ყველა სახელმძღვანელო მსგავსად გადმოგვცემს. თუმცა ერთ ძველ ბერძნულ პოლისთან დაკავშირებით სახელმძღვანელოებს შორის მკვეთრი განსხვავება შეიმჩნევა. კოროკინთან ასეთ რამეს ვკითხულობთ: „ჰილოტებსა და სპარტელებს შორის, ე. ი. ორ შეურიგებელ კლასს შორის ბრძოლა-მონებსა და მონათმფლობელებს შორის ბრძოლა იყო“.¹⁰ კოვალიოვი წერს: „სპარტა მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო. იგი სპარტელთა მცირე ჯგუფის მხრივ ჰილოტების დაუნდობელ ჩაგვრაზე იყო დამყარებული“.¹¹ მიშულინის რედაქტორობით გამოცემულ წიგნში კი ეს საკითხი შემდეგნაირადაა წარმოჩენილი: „სპარტაც მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო, მაგრამ მასში ჯერ კიდევ ძლიერი იყო თემური ყოფა-ცხოვრების ნაშთები და ძალიან დიდ როლს ასრულებდა სამხედრო ორგანიზაცია“.¹² როგორც ვხედავთ, სამივე სახელმძღვანელო ამტკიცებს, რომ ჰილოტები მონები იყვნენ და სპარტა მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო. აღსანიშნავია, რომ 30-40-იანი წლების საბჭოთა ისტორიკოსებიც ჰილოტებს მონებად თვლიდნენ. მაგალითად, სერგეი კოვალიოვი, „ჰილოტობას“ „მონობის სახესხვაობად“ მიიჩნევდა.¹³ ვლადიმირ სერგევიც წერს, რომ ჰილოტების მდგომარეობა არაფრით განსხვავდებოდა მონების მდგომარეობისაგან.¹⁴ პირველ საბჭოთა სასკოლო სახელმძღვანელოში, რომელიც ნიკოლაი ნიკოლსკის ავტორობით გამოიცა, ეს საკითხი სულ სხვანაირად არის გადაწყვეტილი, კერძოდ, ნიკოლსკი მიუთითებს: „სპარტანელები შეურიგებელი მტრები იყვნენ დემოკრატიის, რადგან

¹⁰ კოროკინი 1958, 110.

¹¹ კოვალიოვი 1954, 89.

¹² მიშულინი 1942, 116.

¹³ Ковалев 1937, 192.

¹⁴ Сергеев 1939, 93.

მათში გაბატონებული იყო სამხედრო-არისტოკრატიული წესწყობილება, რომელიც ყმა-გლეხობის ექსპლოატაციას ეწეოდა”.¹⁵ ნიკოლსკის აზრით, ჰილოტები არა მონები, არამედ ყმა-გლეხები იყვნენ.

ჰილოტების სოციალური სტატუსის გასარკვევად, უმთავრესია დავადგინოთ რა დამოკიდებულება არსებობდა მათსა და სპარტიატებს შორის. ძვ. წ. VII საუკუნის პოეტი ტირტეოსი წერდა, რომ ჰილოტი მოსავლის ნახევარს აძლევდა სპარტიატს. პლუტარქოსი კი ლიკურგოსის ბიოგრაფიაში, შემდეგ რამეს წერს: „ლაკონიკის ერთი ნაწილი მან ოცდაათ ათას ნაკვეთად დაჰყო და ეს ნაკვეთები პერიეკებს მიუზომა; მეორე ნაწილი კი, რომელიც ქალაქ სპარტას ეკუთვნოდა, ცხრა ათას ნაკვეთად აქცია, ვინაიდან ამდენი იყო სპარტელთა ოჯახი.მიწის თითოეულ ნაკვეთს ყოველწლიურად შეეძლო მოეცა ღალის სახით სამოცდაათი მედიმნი ქერი, მამაკაცისათვის, თორმეტი მედიმნი დედაკაცისთვის და, გარდა ამისა, თხევადი ნაწარმი შესაბამისის რაოდენობით. ლიკურგე ფიქრობდა, რომ ასეთი მოსავალი სრულიად საკმარისი იყო სპარტელთა გამოსაკვებად, მათი ძალ-ღონის შესანარჩუნებლად, რომ მათ სხვა არაფერი არ უნდა დასჭირებოდათ“.¹⁶ სპარტიატების მიწებს ჰილოტები ამუშავებდნენ, ლიკურგოსმა კი თავისი „კანონმდებლობით“ ჰილოტებს სპარტიატებისათვის ღალის სახით გასაცემი ოდენობა დაუდგინა. ამ დამოკიდებულების გამოსარკვევად საინტერესო ჩანს, თავად, სიტყვა ჰილოტის ეტიმოლოგია. ზოგიერთი ძველბერძენი ავტორი ჰილოტს, ქალაქ ელოსის სახელთან აკავშირებს, რადგანაც, სპარტიატებმა, სწორედ, ამ ქალაქის მოსახლეობა გადააქციეს ჰილოტებად. პავსანიასი ასეთ განმარტებას გვთავაზობს- მართალია პირველი „ჰილოტები“ ელოსელები იყვნენ, მაგრამ მათ ეს

¹⁵ ნიკოლსკი 1933, 134.

¹⁶ პლუტარქე 1957, 26.

სახელი ამის გამო არ დარქმევიათო. პავსანიასი წერს, რომ ჰილოტი ნიშნავს „ტყვედ აყვანილს.“ როგორც ჩანს, პავსანიასს სიტვა „εἴλατες“ გამოჰყავს ზმნიდან „αἶρά“, რომლის აორისტის ფორმაც არის εἶλον, რაც აღებას, დაპყრობას ნიშნავს. ჰილოტები პელოპონესის მკვიდრი მოსახლენი იყვნენ, რომლებიც მოსულმა დორიელებმა დაიპყრეს, აქედან გამომდის, რომ დამპყრობელმა დორიელებმა ჰილოტები მიწაზე მიამაგრეს, რომელსაც ისინი ამუშავებდნენ და სპარტიატებს მოსავლის გარკვეულ ნაწილს უხდიდნენ, დანარჩენს კი თვითონ იტოვებდნენ. მათე ალექსიშვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით მართებულად შენიშნავს: “ილოტების მონებად ჩათვლა, იმას ნიშნავს, რომ წავშალოთ ყოველგვარი საზღვარი მონებსა და ყმებს შორის, გავაიგივოთ ისინი, მივიღოთ ისტორიისათვის უცნაური მონა, რომელსაც ჰქონდა თავისი ოჯახი და სახლ-კარი, თავისი ინვენტარით დამოუკიდებლად ეწეოდა სახელმწიფო მიწაზე მეურნეობას და სპარტიატისათვის მისაცემი ღალის გასტუმრების შემდეგ თვითონ იტოვებდა მთელ დანარჩენ მოსავალს: ეს მაშინ როცა, მონას თავის საკუთარი სხეულიც არ უნდა ეკუთვნოდეს. თანაც თუ ამგვარ მდგომარეობაში მყოფი ილოტი მონად ჩაითვლება, ვიღა უნდა ჩაითვალოს ყმად”.¹⁷ ჰილოტსა და მონას შორის განსხვავება აშკარაა ტერმინოლოგიური თვალსაზრისითაც. განთავისუფლებულ მონას ეწოდებოდა „ἀπελεύθερος“, ხოლო განთავისუფლებულ ჰილოტს კი – „νεοδαμνδις“.

მიუხედავად ამ ყველაფრისა, გასაკვირია, რომ სახელმძღვანელოებში ეს საკითხი მაინც უცვლელადაა დარჩენილი. სპარტაში, ცხადია იყვნენ მონებიც, თუმცა უმნიშვნელო რაოდენობით, ძირითად მწარმოებელ მასას კი ჰილოტები და პერიეკები წარმოადგენდნენ, რომლებიც ნათლად გამოჩნდა, რომ მონები არ ყოფილან. თუმცა საბჭოთა ისტორიოგრაფია მაინც ცდილობ-

¹⁷ ალექსიშვილი 1971, 143.

და სპარტა მონათმფლობელურ სახელმწიფოდ წარმოეჩინა. ცხადია, გაჩნდება კითხვა რა იყო ამის მიზეზი? საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული იყო აზრი, რომ კაცობრიობამ გაიარა ოთხი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაცია: პირველ-ყოფილი კომუნისტური, მონათმფლობელური, ფეოდალური, ბურჟუაზიული და გაივლიდა მეხუთეს – კომუნისტურს. მარქსმა, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროდან გამოყო ეკონომიკური სფერო, ხოლო საზოგადოებრივი ურთიერთობებიდან-საწარმოო ურთიერთობები. მარქსის მტკიცებით, საზოგადოების ეკონომიკური ბაზისი პოლიტიკურ, იდეოლოგიურ და ყველა სხვა სახის ზედნაშენს განაპირობებდა. ამრიგად იგი კაცობრიობის საზოგადოებრივ და ისტორიულ განვითარებას ეკონომიკური და კლასობრივი ბრძოლის ფაქტორით განსაზღვრავდა. ამ ფაქტორებზე დაფუძნებით იყო გამოყოფილი ძირითადი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციები. სპარტის სახელმწიფო და სოციალურ-ეკონომიკური წყობა ხუთფორმაციული სქემიდან ამოვარდნილი იყო, ამ ფონზე საბჭოთა ავტორები დაჟინებით ცდილობდნენ დაეცვათ ხუთფორმაციული სქემის უნივერსალურობა და მონათმფლობელობა წარმოეჩინათ საკაცობრიო ისტორიის უნივერსალურ საფეხურად. ამიტომაც ამტკიცებდნენ საბჭოთა პერიოდის სასკოლო სახელმძღვანელოების ავტორები, რომ სპარტაში წარმოების მონათმფლობელური წესი იყო გაბატონებული. საბჭოთა ისტორიოგრაფია (და არა მხოლოდ) მარქსისა და ენგელსის ყოველ ფრაზას რევიზიის გარეშე ჭეშმარიტების უკანასკნელ ინსტანციად აცხადებდა, სწორედ ამიტომაც საბჭოთა სამეცნიერო სკოლამ, როგორც პროფ. ლევან გორდეზიანი შენიშნავს „კლასიკოსთა ცალკეული გამონათქვამების აბსოლუტიზაციისა და დოგმებად ქცევის შედეგად მთელი ძველი

სამყარო მონათმფლობელურად მონათლა, ხოლო ნებისმიერი არათავისუფალი ამ სამყაროში-მონად“.¹⁸

კიდევ ერთი საკითხი, რომლის განხილვაც აუცილებლად მიგვაჩნია, არის თეზა ე. წ. „მონათა რევოლუციების“ შესახებ, რომელთაც დაუნგრევიათ თურმე დასავლეთ რომის იმპერია. „მონათა რევოლუციებს“ ნიკოლსკის სახელმძღვანელოში ვერ შევხვდებით, ეს თეზისი პირველად ალექსანდრ მიშულინის რედაქტორობით გამოსულ სახელმძღვანელოში გვხვდება. იგი ასევე წარმოდგენილია კოვალიოვის მიერ გამოცემულ სახელმძღვანელოში, თუმცა უკვე 1957 წელს კოროვიკინის ავტორობით გამოსულ წიგნში რომის იმპერიის დაცემის მთავარ მიზეზად ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან დაძრული მომთაბარე ტომების შემოსევებია დასახელებული. რამ განაპირობა ასეთი განსხვავება სახელმძღვანელოებს შორის?

კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“ წერდნენ: „დღემდე არსებული ყველა საზოგადოების ისტორია არის კლასთა ბრძოლის ისტორია. თავისუფალი და მონა, პატრიცი და პლებეი, ბატონი და ყმა, ოსტატი და ქარგალი, მოკლედ – მჩაგვრელი და დაჩაგრული მუდმივ ანტაგონიზმში იყვნენ ერთმანეთთან, ეწეოდნენ შეუწყვეტელ – ხან მალულ, ხან აშკარა ბრძოლას, რომელიც ყოველთვის თავდებოდა რევოლუციური გარდაქმნით ან მებრძოლ კლასთა საერთო დაღუპვით“.¹⁹ ამ ზოგადი ხასიათის თეზას მარქსი და ენგელსი ამყარებდნენ ახალ დროში ევროპაში განხორციელებული მთელი რიგი რევოლუციებით: გლეხთა ომი გერმანიაში, ჰოლანდიის რევოლუცია, ინგლისის რევოლუცია, განმანათავისუფლებელი ომი და რევოლუცია ამერიკაში, საფრანგეთის დიდი რევოლუცია და ა.შ. მათ არაფერი უთქვამთ იმის შესახებ, რომ რომი მონებმა

¹⁸ გორდუზიანი 1999, 8.

¹⁹ მარქსი და ენგელსი 1954, 36-37,

დაანგრიეს, პირიქით მარქსი თავისი ცნობილი ნაშრომის „თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა“ წინასიტყვაობაში წერდა: „ძველ რომში კლასობრივი ბრძოლა წარმოებდა მხოლოდ პრივილეგიური უმცირესობის შიგნით, თავისუფალ მდიდრებსა და ღარიბებს შორის, მაშინ როდესაც მოსახლეობის დიდი მწარმოებელი მასა, მონები, მებრძოლთათვის მხოლოდ პასიური კვარცხლბეკს შეადგენდა“.²⁰ მონათა რევოლუციებზე არც ლენინი საუბრობდა. თავის ცნობილ ლექციაში „სახელმწიფოს შესახებ“ ლენინი მეტწილად ეთანხმება მარქსს და ასეთ რამეს წერს: „მონები, როგორც ვიცით, აწყობდნენ აჯანყებებს, ამბოხებებს, იწყებდნენ სამოქალაქო ომებს, მაგრამ მათ ვერასდროს ვერ შესძლეს შეექმნათ შეგნებული უმრავლესობა, ბრძოლის ხელმძღვანელი პარტიები, ვერ შესძლეს ნათლად შეეგნოთ თავიანთი მიზანი, და ისტორიის უადრესად რევოლუციურ მომენტებშიც კი ისინი ყოველთვის უბრალო იარაღს წარმოადგენდნენ გაბატონებული კლასების ხელში“.²¹ „მონათა რევოლუციებზე ექსკლუზივი“ იოსებ სტალინს ეკუთვნის. მან 1933 წლის 19 თებერვალს დამკვრელ კოლმეურნეთა პირველ საკავშირო ყრილობაზე პირველად წამოაყენა თეზისი „მონათა რევოლუციის“ შესახებ. სტალინი აცხადებდა: „მონების რევოლუციამ მოსპო მონათმფლობელება და გააუქმა მშრომელთა ექსპლოატაციის მონათმფლობელური ფორმა“.²² ეს შეხედულება სტალინმა კიდევ ერთხელ წარმოადგინა საანგარიშო მოხსენებაში პარტიის XVII ყრილობისადმი. თუმცა, როგორც ჩანს, რომის იმპერიის არსებობის მიწურულს მომხდარი „მონათა რევოლუციების“ შესახებ თავად „რევოლუციონერი მონებისა“ და სტალინის გარდა არავინ არაფერი იცოდა, რადგანაც საისტორიო წყაროებში ამგვარი „რევოლუციების“ შესახებ არავითარ ცნობებს არ ვხვდებით.

²⁰ მარქსი 1954, 5.

²¹ ლენინი 1952, 574.

²² სტალინი 1952, 524.

ცხადია, სტალინის ეს თეზა მალევე შევიდა საუნივერსიტეტო და სასკოლო სახელმძღვანელოებში. ამ სტალინისეული თეზის აქტიურ მომხრედ მოგვევლინა ალექსანდრ მიშულინი, რომელიც სასკოლო სახელმძღვანელოს რედაქტორიც იყო. სწორედ „მონების რევოლუცია“ არის გამოყვანილი, რომის იმპერიის დაცემის მთავარ მიზეზად მიშულინისა და კოვალიოვის სახელმძღვანელოებში. პოსტსტალინურ ეპოქაში, 1957 წელს დამტკიცებულ კოროვიკინის სახელმძღვანელოში მტკიცებას „მონათა რევოლუციების“ შესახებ აღარ ვხვდებით. ეს მეტამორფოზი, ცხადია, სტალინის კულტის დაგმობითა და ხრუმჩოვისეული ცნობილი „დათბობის“ პოლიტიკით უნდა აიხსნას. ალექსანდრე გორგაძე 1957 წელს გამოცემულ თავის წიგნში „ისტორიის სწავლების მეთოდისა“ წერს: „ისტორიული სწავლებისა და ისტორიული განათლებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საბჭოთა კომუნისტური XX ყრილობის ისტორიულ დადგენილებებს.“²³ სწორედ, პიროვნების კულტის დაგმობასა და რეპრესიული პოლიტიკის შერბილებას უნდა დავუკავშიროთ ის ცვლილებები, რომელიც კოროვიკინის სახელმძღვანელოსა და ზოგადად პოსტსტალინური ეპოქის საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში შევიდა. არც ისაა შემთხვევითი, რომ 1956 წელს, სერგეი კოვალიოვი ლენინგრადის უნივერსიტეტს და ანტიკური ქვეყნების ისტორიის კათედრას ჩამოაშორეს და რელიგიის ისტორიისა და ათეიზმის მუზეუმში გაამწესეს სამუშაოდ, ხოლო სახელმძღვანელოს დაწერის საქმე არა ისტორიკოსს, არამედ პედაგოგსა და მეთოდისტ ფიოდორ კოროვიკინს ჩააბარეს. აღნიშნული უდავოდ პოსტსტალინურ ეპოქაში განხორციელებულ ცვლილებებს უნდა დაუკავშირდეს.

ამრიგად, მას შემდეგ რაც მეტწილად ნათელი გახდა საბჭოთა სასკოლო სახელმძღვანელოების ზოგადი ტენდენციები, რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს საბჭოთა იდეოლოგიური დოგმებისა-

²³ გორგაძე 1957, 80.

გან ყველაზე თავისუფალი 30-იან წლებში გამოცემული ნიკოლსკის სახელმძღვანელო ჩანს. ეს კი იმით შეიძლება აიხსნას, რომ კომუნისტური პარტია, რომელსაც ჯერ არ ჰქონდა მძლავრად ფეხი მოკიდებული და თავად პარტიის შიგნითაც მუდმივი დაძაბულობა იყო, ჯერ კიდევ ვერ აკონტროლებდა ბოლომდე საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს, სწორედ ამის გამო ლიტერატურული, სამეცნიერო და საგანმანათლებლო პოლიტიკაც, შედარებით უფრო სქემატური და თავისუფალი იყო. ამერიკელი ისტორიკოსი ჰიუ გრეჰემი საბჭოთა კავშირის არსებობის პირველ წლებს „დაბნეულობის პერიოდს“ უწოდებს, როდესაც საბჭოთა ისტორიკოსებს ვერ გაერკვიათ, რომელ გზას უნდა გაჰყოლოდნენ.²⁴ XX საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა. ზემოთ დასახელებულ ამერიკელ ავტორს, ამის საილუსტრაციოდ მოჰყავს 1921 წელს გამოცემული ჟურნალი „რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მატერიალური კულტურის მოამბე“, რომელშიც ისტორიის მარქსისტულ-ლენინური ინტერპრეტაცია ნაკლებად იყო, თუმცა 30-იანი წლებიდან ჟურნალის სარედაქციო პოლიტიკაში მიდგომისადმი ცვლილება აშკარა გახდა. ჰიუ გრეჰემის მითითებით თვითონ „მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის“ შექმნაც ამის ილუსტრაციას წარმოადგენს.²⁵ სამეცნიერო და ლიტერატურული ცხოვრება მთლიანად რეჟიმის კონტროლქვეშ მოექცა, რასაც თან მოყვა „ურჩი ელემენტების დათრგუნვა“. ამ ფონზე შემთხვევითი არაა, რომ დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ძველი მსოფლიოს ისტორიის პირველ სასკოლო სახელმძღვანელოდ გამოცხადებულია მიშულინის რედაქტორობით გამოცემული წიგნი²⁶ და არა ნიკოლსკის სახელმძღვანელო, რომელიც მთელი რვა წლით ადრე გამოიცა, ხოლო ნიკოლსკის ბიოგრაფიაში საერთოდ არაა

²⁴ Graham 1967, 90.

²⁵ Graham 1967, 90.

²⁶ Большая Советская Энциклопедия т.16 1974, 357.

მითითებული, რომ მას ოდესმე სასკოლო სახელმძღვანელო დაეწეროს.²⁷

სახელმძღვანელოები რუსი ავტორების დაწერილი იყო და ამიტომაც ისინი ქართული ისტორიოგრაფიის ნაწილად ძნელია ჩაითვალოს, თუმცა ძველი ისტორიის სწავლება საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკაში, სწორედ, ამ სახელმძღვანელოებით მიმდინარეობდა. ამ უკანასკნელი ფაქტორის გამო ვცანით საჭიროდ განგვეხილა ანტიკური ქვეყნების ისტორიის საკითხების გამოუქება საბჭოთა სასკოლო სახელმძღვანელოებში. სწორედ, სახელმძღვანელოები აირეკლავდნენ ყველაზე მეტად იმ კონიუნქტურულ ცვლილებებს, რაც საბჭოთა კავშირის პერიოდში ანტიკურობის ისტორიის შესწავლის მიმართულებით ხდებოდა და ამავდროულად ირიბად აირეკლავდა იმ ცვლილებებსაც, რაც პარტიულ ნომენკლატურაში ხდებოდა.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთ თქმული ნათლად ადასტურებს, რომ საბჭოთა პერიოდში სკოლის სახელმძღვანელოები და მათ შორის, საბჭოთა თანამედროვეობისაგან ყველაზე დაშორებული ეპოქის სახელმძღვანელოც კი გადაქცეული იყო მძლავრ პროპაგანდისტულ იარაღად. კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ პროპაგანდისტული დატვირთვა საბჭოთა კავშირის არსებობის სხვადასხვა ეტაპზე სხვადასხვა ხასიათისა იყო და პირდაპირ უკავშირდებოდა პარტიული ნომენკლატურის ელიტაში განხორციელებულ ცვლილებებს. ძველი მსოფლიოს ისტორიის სახელმძღვანელოებს დაკისრებული ჰქონდათ ორი ძირითადი პროპაგანდისტული ფუნქცია: მათ მოსწავლეებში უნდა ჩაენერგათ ისტორიის მარქსისტულ-ლენინურ-სტალინური ინტერპრეტაცია და ამასთანავე, სკოლის მოსწავლეები სახელმძღვანელოთა გამოყენებით უნდა ზიარებოდნენ ათეისტურ მსოფლმხედველობას.

²⁷ Большая Советская Энциклопедия т.18 1974, 14.

ბიბლიოგრაფია:

ალექსიშვილი, მათე. 1971. *მონობა ანტიკურ ქვეყნებში*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Assmann, Aleida. 2010. "Canon and Archive." *A Companion to Cultural Memory Studies*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning, 97-107. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Большая Советская Энциклопедия, т. 16. 1974. Москва: Советская Энциклопедия.

Большая Советская Энциклопедия, т. 18. 1974. Москва: Советская Энциклопедия.

ჩიმაკაძე, ზოია. 1983. *მოსწავლეთა მეცნიერულ-ათვისტური აღზრდა ძველი მსოფლიოს ისტორიის გაკვეთილებზე*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Foner, Eric. 2002. *Who owns history*. New York: Hill and Wang.

გორგაძე, ალექსანდრე. 1957. *ისტორიის სწავლების მეთოდთა დიკა*. თბილისი: სამეცნიერო მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა.

გორდეზიანი, ლევან. 1999. *B-ხაზოვანი ტექსტების DO-E-RO ძველი სამყაროს სოციალური ისტორიის კონტექსტში*. თბილისი: ლოგოსი.

Graham, Hugh F. 1967. "The Significant Role of the Study of Ancient History in the Soviet Union". *The Classical World*, vol. 61, No.3: 85-97.

კოროვიკინი, ფიოდორ. 1958. *ძველი მსოფლიოს ისტორია სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის V-VI კლასებისთვის*. თბილისი: ცოდნა.

Ковалев, Сергей. 1937. *История античного общества, Греция*. Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство.

კოვალიოვი. სერგეი. 1954. *ძველი მსოფლიოს ისტორია სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის V-VI კლასებისთვის*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა

ლენინი, ვლადიმირ. 1952. *სახელმწიფოს შესახებ*, თხზულებანი ტ. 29. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

მარქსი, კარლ. 1954. *თვრამეტი ბრიუპერი ლუი ბონაპარტისა*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

მარქსი, კარლ და ფრიდრი ენგელსი. 1954. *კომუნისტური პარტიის მანიფესტი*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

Мишулин, Александр. 1939. "О марксистском учебнике по древней истории". *Вестник Древней Истории* 1: 11-18.

მიშულინი, ალექსანდრ რედ. 1942. *ძველი მსოფლიოს ისტორია სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის V-VI კლასებისათვის*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

Николай, Александр. 1870. *Собрание некоторых статей барона А. Николая*. Тифлис: Главного Управления Наместника Кавказского.

ნიკოლსკი, ნიკოლაი. 1933. *ისტორია: წინაკლასობრივი საზოგადოება, ძველი აღმოსავლეთი, ანტიკური ქვეყანა სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის V კლასისათვის*. ტფილისი: სახელგამის სასწ. პედ. სექტორის გამომცემლობა.

Нора, Пьер. 2005. "Всемирное торжество памяти". *Память о войне 60 лет спустя*. Россия, Германия, Европа, Под редакцией Михаила Габовича, 391-402. Москва: Новое Литературное обозрение.

პლუტარქე. 1957. *რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები I*. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკაკი ურუშაძემ. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

Сергеев, Владимир. 1939. *История древней Греции*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство.

სტალინი, იოსებ. 1952. *ლენინიზმის საკითხები*. თბილისი: სახელმწიფო გამომცემლობა.

ვარდოსანიძე, სერგო, ზოია ჩიმაკაძე და ელგა ცეციტიშვილი. 1999. *ისტორიის სწავლების მეთოდика*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ზინოვიევი, მიხაილ. 1950. *ისტორიის სწავლების მეთოდика საშუალო სკოლაში*. თბილისი: სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა.

Zaza Karchava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Issues of the history of antiquity in school textbooks of the Soviet period

Key words: Ancient Greece, Ancient Rome, Soviet historiography, School textbooks

The main research topic of the present report is the issues of the history of antiquity in the school textbooks of the Soviet period. The report discusses all the school textbooks published in the Soviet period that dealt with the history of antiquity.

The main problem raised in the paper is related to the following issue, namely, how Marxist theory prevailing in the totalitarian state and its Leninist-Stalinist variations affected the Soviet scientific community and what was the influence of the Soviet conjuncture even on such a distant era as the history of antiquity.

The textbook is the main historical source for the work, therefore, we have used research methods typical for historiographical research. From a methodological point of view, the work is based on the method

of historical cognition, which gives an opportunity to follow the development of the issue in dynamics. All the nuances of the guidelines are discussed in detail in the report. We resorted to hermeneutic and discourse analysis to identify the cultural and historical background against which the textbooks in question were written. We have used the methodology of comparative research, which allowed us to compare the historiographical differences between the textbooks.

A complex study of the textbooks revealed that the textbooks published in the 1930s were the most free from ideological dogmas. This can be explained by the fact that the Communist Party, which did not yet have a strong foothold and there was constant tension within the party itself, was still unable to fully control all areas of public life. There was, however, from the second half of the 30's, the situation changed dramatically. Since then, school textbooks of the Soviet period, including those of the era farthest from Soviet modernity, have turned into a powerful propaganda tool in the totalitarian state.